

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.67.18>
УДК 347.6

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ВИЗНАННЯ ШЛЮБНОГО ДОГОВОРУ НЕДІЙСНИМ (АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ)

Менджул М.В.,

*докторка юридичних наук, доцентка,
професорка кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
mendzhul.marija@uzhnu.edu.ua,
ORCID 0000-0002-3893-4402*

Лета А.В.,

*студентка спеціальності «Право»
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
aktvao@gmail.com*

Менджул М.В., Лета А.В. Правові підстави визнання шлюбного договору недійсним (аналіз судової практики).

У статті досліджено особливості правової природи та підстави визнання шлюбного договору недійсним. Встановлено, що сучасне сімейне право України доволі детально регламентує інститут шлюбного договору, хоч він був законодавчо закріплений тільки у 1992 році, після внесення змін до Кодексу про шлюб та сім'ю. Першочергово його собливістю було те, що він міг бути укладений тільки до офіційної реєстрації шлюбу, відповідно набував чинності із моменту укладення шлюбу. Крім того, поряд із врегулюванням майнових відносин, прелік яких був відкритим, контрактом могли бути врегулювані немайнові відносини подружжя. На разі шлюбний договір, врегульований більш детально Сімейним кодексом України і не передбачає можливості встановлювати в ньому подружжям особисті немайнові права.

Встановлено, що згідно положень глави 10 Сімейного кодексу України та статей 203, 215 Цивільного кодексу України, підставами для визнання шлюбного договору недійсним можуть бути такі: зміст договору суперечить законодавству України та моральним засадам суспільства; волевиявлення одного чи обох із подружжя під час укладення договору не є вільним і не відповідає внутрішній волі; шлюбний договір не спрямований на реальне настання правових наслідків, які ним обумовлені.

Проведений аналіз судової практики дозволив нам виокремити підстави та особливості, на які звертають увагу суди при розгляді справ про визнання шлюбних договорів не дійсними, зокрема: критерії правозгідності (правомірності) шлюбного договору; зміст не повинен суперечити самій сутності шлюбних договорів; волевиявлення обох із подружжя під час укладення шлюбного договору повинні бути вільним та відповідати їх внутрішній волі; шлюбний договір має бути спрямований на реальне настання тих правових наслідків, які ним обумовлені; шлюбний договір не може ставити одного з подружжя у надзвичайно не вигідне матеріальне становище.

Обгрунтовано, що шлюбний договір є двостороннім правочином, який має спеціальний суб'єктний склад, містить законодавчі обмеження щодо предмету. Особливість його правової природи обумовлена тим, що він може зумовити виникнення прав та обов'язків щодо тих членів сім'ї, які не є сторонами договору (наприклад, щодо наявних чи майбутніх дітей). Запропоновано внести відповідні зміни до статті 103 Сімейного кодексу України.

Ключові слова: шлюб, шлюбний договір, подружжя, правові підстави, визнання недійсним.

Mendzhul M. V., Leta A. V. Legal grounds for recognizing a marriage agreement invalid (analysis of judicial practice).

The article examines the features of the legal nature and grounds for recognizing a marriage contract as invalid. It has been established that modern family law in Ukraine regulates the institution of a marriage contract in some

detail, although it was enshrined in law only in 1992, after amendments to the Marriage and Family Code. First of all, its feature was that it could be concluded only before the official registration of marriage, respectively, came into force from the moment of marriage. In addition, along with the settlement of property relations, the list of which was open, the contract could regulate non-property relations of the spouses. At present, the marriage contract is regulated in more detail by the Family Code of Ukraine and does not provide for the possibility for spouses to establish personal non-property rights in it.

It is established that according to the provisions of Chapter 10 of the Family Code of Ukraine and Articles 203, 215 of the Civil Code of Ukraine, the grounds for invalidating a marriage contract may be as follows: the content of the contract contradicts the legislation of Ukraine and moral principles of society; the will of one or both spouses during the conclusion of the contract is not free and does not correspond to the internal will; the marriage contract is not aimed at the actual occurrence of the legal consequences caused by it.

The analysis of judicial practice allowed us to identify the grounds and features that the courts pay attention to when considering cases of recognition of marriage contracts as invalid, in particular: criteria of legality (legality) of the marriage contract; the content should not contradict the very essence of marriage contracts; the expression of the will of both spouses during the conclusion of the marriage contract must be free and correspond to their inner will; the marriage contract must be aimed at the actual occurrence of the legal consequences caused by it; the marriage contract cannot put one of the spouses in an extremely unfavorable financial position.

It is substantiated that the marriage contract is a bilateral transaction, which has a special subject composition, contains legal restrictions on the subject. The peculiarity of its legal nature is due to the fact that it may give rise to rights and obligations in respect of those family members who are not parties to the contract (for example, in relation to existing or future children). It is proposed to make appropriate changes to Article 103 of the Family Code of Ukraine.

Key words: marriage, marriage contract, spouses, legal grounds, invalidation.

Постановка проблеми. На разі в сучасних соціально-економічних умовах, стрімкій еволюції сімейних відносин наприкінці ХХ та початку ХІХ століття, відповідних змін у їх правовому регулюванні, на інститут шлюбного договору теж здійснюється певний трансформаційний вплив, а його розвиток зумовлений тим, що він є важливим інструментом регулювання майнових відносин подружжя. Доволі часто саме між подружжям і виникають непорозуміння щодо врегулювання майнових відносин і поділу майна, тому врегулювання цих питань шлюбним договором, що має комплексну природу, дозволяє попередити сімейні конфлікти у майбутньому, зокрема при розірвання шлюбу. Законодавець в Україні передбачив саме судовий порядок визнання недійсними шлюбних договорів, що зумовлює необхідність аналізу відповідної судової практики.

Стан опрацювання. Інститут шлюбного договору, його правова природа, особливості та порядок укладення були предметом низки наукових досліджень, зокрема таких вчених як Т. В. Боднар, В. А. Ватрас, І. В. Жилінкова, Л. В. Красицька, В. О. Кожевникова, О. В. Розгон, З. В. Романовська, О. І. Сафончик, О. А. Явор та ін. Водночас питання правових підстав визнання шлюбних договорів недійсними на основі аналізу судової практики залишилися не достатньо дослідженими.

Саме тому, **метою статті** є ґрунтований аналіз правової природи та підстав визнання шлюбного договору недійсним і з'ясування особливостей відповідної судової практики.

Виклад основного матеріалу. Сучасне сімейне право України доволі детально регламентує інститут шлюбного договору, хоч він був законодавчо закріплений тільки у 1992 році (після внесення змін до Кодексу про шлюб та сім'ю) та іменувався на той час шлюбним контрактом. Першочергово його особливістю було те, що він міг бути укладений тільки до офіційної реєстрації шлюбу, відповідно набував чинності із моменту укладення шлюбу. Детальніше порядок укладення та зміст шлюбного контракту визначала Постанова КМУ від 16 червня 1993 р. № 457, що на разі також втратила чинність. При подібних положеннях із сучасними нормами СК України про нотаріальну форму, була передбачена можливість залучати до цього процесу свідків. Крім того, поряд із врегулюванням майнових відносин, прелік яких був відкритим (питання власності на рухоме та нерухоме майно, набуте до та під час шлюбу, а також майно, отримане в порядку дарування і спадкування, відносини щодо утримання тощо), контрактом могли бути врегулювані немайнові відносини подружжя (дослівно у постанові зазначалося – «немайнові, моральні чи особисті зобов'язання»).

На разі шлюбний договір, врегульований більш детально СК України і не передбачає можливості врегулювати в ньому подружжям їх особисті немайнові відносини.

За статистичними даними у 2020 році в Україні було укладено 7458 шлюбних договорів, що перевищує показники 2019 року на 7%. Таким чином, кількість подружжя, що уклали шлюбні договори зростає, зокрема у 2018 р. у відсотковому співвідношенні до всіх шлюбів їх було укладено 2,68% пар, а в 2020 р. – 4,44 % [1].

При аналізі правової природи шлюбного договору науковці відзначають на певні особливості. Зокрема такі: шлюбний договір є правочином; має виключно спеціальний склад суб'єктів (наречені або подружжя); обов'язково письмова форма із нотаріальним посвідченням; може регулювати чітко визначену сферу відносин – лише майнові відносини між подружжям [2; 3]. Крім того, серед переваг шлюбного договору наводяться вченими і мовливість інакше врегулювати майнові відносини, аніж як це передбачає законодавець, а також можливість врегулювати правовий режим майна, яке подружжя набуде в майбутньому [4; 5].

З вказаними позиціями важко не погодитися, оскільки шлюбний договір є двостороннім правочином, який має спеціальний суб'єктний склад, містить законодавчі обмеження щодо предмету регулювання, а також складність його правової природи обумовлена тим, що він може зумовити виникнення прав та обов'язків щодо тих членів сім'ї, які не є сторонами договору (наприклад, щодо наявних чи майбутніх дітей). Водночас ми не погоджуємося із позицією, що предмет шлюбного договору має цивілістичний характер [4]. Безперечно, він регулює майнові відносини сторін, які є по природі приватно-правовими, проте має і ряд особливостей, обумовлених саме сімейними відносинами.

Щодо визнання шлюбного договору недійсним, то до прийняття СК України, підстави були передбачені у Постанові КМУ від 16 червня 1993 р. № 457, зокрема наступні: недотримання порядку, затвердженого вказаною постановою; укладання контракту після офіційної реєстрації шлюбу; погіршення становища одного із подружжя.

Сімейний кодекс України регулюванню шлюбного договору присвятив окрему 10 главу і в статті 103 передбачив, що шлюбний договір може бути визнаний недійсним у судовому порядку за вимогою одного із подружжя чи іншої людини, права якої порушилися таким договором, але при цьому відсилає до загальних підстав Цивільного кодексу України.

Аналіз положень глави 10 СК України та статей 203, 215 ЦК України, дозволяє зауважити, що підставами для визнання шлюбного договору недійсним можуть бути такі: 1) зміст договору суперечить законодавству України та моральним засадам суспільства; 2) волевиявлення одного чи обох із подружжя під час укладення договору не є вільним і не відповідає внутрішній волі; 3) шлюбний договір не спрямований на реальне настання правових наслідків, які ним обумовлені.

Проведений аналіз судової практики дозволив нам виокремити ті підстави та особливості, на які звертають увагу суди при розгляді справ про визнання шлюбних договорів не дійсними:

1) в момент укладення шлюбного договору сторони не дотрималися вимоги, що зміст шлюбного договору не повинен суперечити законодавству України та моральним засадам суспільства. Верховний Суд зауважив, що не зважаючи на принцип свободи договору, який є визначальним та дозволяє сторонам визначати зміст договору, водночас вони не мають включати ті умови, включення яких не допускається (постанова КЦС ВС від 26.02.2020 р. у справі №755/19197/18) [6].

Верховний Суд у постанові від 30 січня 2018 року виділив критерії правозгідності (правомірності) шлюбного договору, а саме: 1) повинні бути відсутні суперечності між змістом договору та вимогами закону, тобто договір має відповідати імперативним нормам законодавства; 2) положення договору мають відповідати моральним засадам суспільства. У цій справі ВС також зауважив, що якщо умовами шлюбного договору не була передбачена передача у власність нерухомого майна, а лише встановлено його правовий режим, то нема підстав для визнання недійсними таких пунктів договору [7].

2) Зміст договору не повинен суперечити самій сутності шлюбних договорів. Зокрема, в постанові ВС від 30 січня 2019 року у справі № 158/2229/6-ц зауважено, що коли шлюбний договір укладається за декілька днів до розірвання шлюбу і його основний зміст стосується поділу спільного майна, то такий договір суперечить сутності шлюбних договорів.

Волевиявлення обох із подружжя під час укладення шлюбного договору повинні бути вільним та відповідати їх внутрішній волі. Поширеною аргументацією позивача при зверненні до суду про визнання шлюбного договору не дійсним є пояснення, що договір він підписав під тиском або не пам'ятає про підписання. Водночас позивач повинен доказати такі факти, що доволі складно. Крім того, Верховний Суд зауважує, що не допускається укладення шлюбного договору через представників, оскільки при цьому відсутнє волевиявлення подружжя (постанова Верховного Суду від 25.09.2019, справа № 757/10715/17-ц). При аргументації такого висновку ВС зауважив, що шлюбний договір, який укладений через представників, суперечить нормам ст. 92 СК України та ч. 2 ст. 238 ЦК України, згідно якої представник не може вчиняти правочин, який згідно його змісту може бути вчинений тільки тою особою, яку він представляє [8].

Шлюбний договір має бути спрямований на реальне настання тих правових наслідків, які ним обумовлені. При розгляді справ про поділ майна подружжя, в яких боржники намагаються ухилитися від виконання зобов'язань Верховний Суд послідовний у своїй позиції: «що поділ спільного майна подружжя не може використовуватися учасниками цивільного обороту для уникнення сплати боргу боржником або виконання

судового рішення про стягнення боргу» [9]. Така ж позиція підтверджена Верховним Судом і при розгляді справ про визнання шлюбного договору недійсним, який також не може використовуватися як інструмент уникнення сплати боргу [10].

Шлюбний договір не може ставити одного з подружжя у надзвичайно невідповідне матеріальне становище. У судових рішеннях неодноразово підкреслювалося, що поняття «надзвичайно невідповідне матеріальне становище» є доволі оціночним та має бути доведеним, а також встановленим у кожному конкретному випадку із врахуванням наявних доказів. У постанові Верховного Суду від 26 лютого 2020 р. було зауважено, що передання відповідачу у власність майна, вказаного у пунктах 4, 5 шлюбного договору поставило позивача у надзвичайно невідповідне матеріальне становище. Це суперечить нормам матеріального права і стало підставою для визнання недійсними відповідних пунктів шлюбного договору [11].

Висновок. Шлюбний договір є двостороннім правочином, який має спеціальний суб'єктний склад, містить законодавчі обмеження щодо предмету, а також особливості його правової природи обумовлена тим, що він може зумовити виникнення прав та обов'язків щодо тих членів сім'ї, які не є сторонами договору (наприклад, щодо наявних чи майбутніх дітей).

СК України у статті 103 не містить чіткого переліку підстав для визнання шлюбного договору недійсним, у зв'язку з чим, ми пропонуємо вказану статтю викласти у такій редакції: «Шлюбний договір на вимогу одного з подружжя або іншої особи, права та інтереси якої цим договором порушені, може бути визнаний недійсним за рішенням суду з таких підстав: 1) зміст шлюбного договору суперечить законодавству України, а також моральним засадам суспільства; 2) волевиявлення кожного із подружжя при укладенні шлюбного договору не є вільним і не відповідає їх внутрішній волі; 3) шлюбний договір не спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним».

Список використаних джерел:

1. Онуфрієнко С. М. Укладання шлюбного договору при міжнародних шлюбах: національний та європейський досвід. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/12/68.pdf> (дата звернення: 30. 09. 2021).
2. Байрачна М. І. Правова природа шлюбного договору. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2019. № 3. URL: http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/3_2019/10.pdf (дата звернення: 02. 10. 2021).
3. Кушнір А. С. Шлюбний договір – по українськи. *Юридична газета онлайн*. 2021. № 13. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/simeyne-pravo/shlyubniy-dogovir-poukrayinski.html> (дата звернення: 02. 10. 2021).
4. Горобченко Ю. Ю. Правова природа шлюбного договору в цивільному законодавстві України. *Часопис цивілістики*. Вип. 21. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8770/4851pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 01. 10. 2021).
5. Малиновська В. С., Кострікова Є. В. Шлюбний договір через призму судової практики: що в ньому можна прописувати. *Юридична газета онлайн*. 2020. № 17. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/simeyne-pravo/shlyubniy-dogovir-cherez-prizmu-sudovoyi-praktiki-shcho-mozhna-v-nomu-propisuvati.html>. (дата звернення: 29. 09. 2021).
6. Постанова Верховного суду у складі колегії суддів Третьої Судової палати Касаційного цивільного суду 26 лютого 2020 року у справі N 755/19197/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/88016384> (дата звернення: 29.10.2021).
7. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 30 січня 2018 року у справі № 756/7489/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72073900> (дата звернення: 29.10.2021).
8. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 25 вересня 2019 року у справі № 757/10715/17-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85174248> (дата звернення: 29.10.2021).
9. Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 26 вересня 2019 року у справі № 61-15813св18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84745900> (дата звернення: 30.10.2021).
10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 2 червня 2021 року у справі № 367/3276/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97517513> (дата звернення: 30.10.2021).
11. Постанова Верховного суду у складі колегії суддів Третьої Судової палати Касаційного цивільного суду від 26 лютого 2020 року у справі № 755/19197/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88016384> (дата звернення: 30.10.2021).